

**Н.І. СЕНЧЕНКО
Н.Е. ТЕР-ГРИГОРЯН-ДЕМ'ЯНЮК**

**ІСТОРІЯ
КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ**

Книга 1

**ІСТОРІЯ
КИЄВО-БРАТСЬКОЇ ШКОЛИ
ДО ВІДНОВЛЕННЯ
ПРАВОСЛАВНОЇ ІЄРАРХІЇ**

Київ
Видавництво Ліра-К
2019

**УДК 378.4(477.411)НаУКМА(091)
С31**

С31   **Сенченко Н.І., Тер-Григорян-Дем'янюк Н.Е.**
Історія Києво-Могилянської академії. Кн. 1 : Історія
Києво-братської школи до відновлення Православної ієрар-
хії. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. – 196 с.

УДК 378.4(477.411)НаУКМА(091)

ISBN 978-617-7748-71-6

© Сенченко Н.І.,
Тер-Григорян-Дем'янюк Н.Е., 2019
© Видавництво Ліра-К, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ПЕРЕДМОВА	8
I. ПРО ПРИЧИНИ ПОЯВИ БРАТСЬКИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ. ДВА ЕТАПИ В ІСТОРІЇ БРАТСТВ У XVI СТОЛІТТІ, РОЗМЕЖОВАНІ ЦЕРКОВНОЮ УНІЄЮ	
1. Необхідність звернення до даного питання	12
2. Загальна картина освітньої справи в Південно-західній Русі в XIV–XVI століттях	14
2.1. Католицькі та протестантські училища.....	14
2.2. Православні школи	17
2.3. Православне духовництво в XVI столітті. Невдоволення прихожан своїми духовними наставниками	19
2.4. Князь Костянтин Костянтинович Острозький та Острозька колегія.....	22
3. Братські школи та православні архіереї (Перший етап історії православних церковних братств).....	24
3.1. Виникнення братських шкіл. Ставлення до них православних архіереїв	24
3.2. Приїзд Константинопільського патріарха Ієремії II до Речі Посполитої. «Перетворення», зроблені ним в православній церкві».....	27
3.3. Про непослідовність партіарха. Відновлення думки про унію з римською церквою	34
3.4. Трохи історії. Унія православної й католицької церкви у розумінні князя К.Острозького	37
3.5. Митрополит Михайло Рагоза та братства проти єпископів. Останні намагання братств навести лад у православній церкві	41
3.6. Унія	44
4. Брестський собор 1596 року. роль князя Острозького у збереженні православ'я в Україні	47
II. ЗАСНУВАННЯ КИЄВО-БРАТСЬКОГО ШКІЛЬНОГО МОНАСТІРЯ	
1. Стародавній переказ і ставлення до нього, що склалося в науковій літературі	58
2. Як патріархи засновували і затверджували братські монастирі	61
3. Князь К. Острозький і Софійська слобода	63
4. Боротьба киян проти уніатів	67
5. Братський упис як свідцтво раннього заснування Києво-братського монастиря.....	72

6. Історія слобідських Трисвятительської та Хрестовоздвиженської церков як історія київського братства кінця XVI – початку XVII століть.....	75
7. Декілька слів про купчу Андрія Обухова.....	84
8. Галшка Гулевичівна.....	85
9. Ктитор Києво-братського монастиря Петро Конашевич-Сагайдачний.....	90
10. Ісайя Купинський – перший ігумен відродженого на подолі Києво-братського монастиря.....	95
11. Братський статут, або Братство як православний духовний орден.....	99
12. Особливості братських монастирів.....	106
13. Києво-братський монастир і печерські монахи.....	111
14. Загальний погляд на братські школи. Їх відмінні риси.....	113

III. КИЄВО-БРАТСЬКА ШКОЛА В ПЕРІОД РЕКТОРСТВА ІОАНА БОРЕЦЬКОГО (? – 1618 рр.)

1. Ректор Києво-братської школи Іоан Борецький.....	117
2. Про час вчителювання й ректорства Мелетія Смотрицького в Києво-братській школі.....	122
3. Інші можливі вчителі.....	138
4. Спроба реконструкції учбового процесу Києво-братської школи часів ректорства Іоана Борецького.....	143
4.1. Слов'янська або «руська» (українська) школа.....	146
4.2. Грецька школа.....	148
4.3. Латинська школа.....	150
4.4. Вивчення риторики та діалектики.....	151
4.5. Вивчення історії та географії.....	154
4.6. Арифметика, геометрія і астрономія.....	156
4.7. Музика або спів.....	158
4.8. Моральне й естетичне виховання учнів.....	163
4.9. Вивчення Богослів'я.....	164

IV. КИЄВО-БРАТСЬКА ШКОЛА У ПЕРІОД РЕКТОРСТВА МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО (1619–1620 рр.)

1. Навчальний процес і можливі вчителі.....	172
2. Про офіційний статус Києво-братського монастиря, або про деякі події 1618–1619 років.....	177
3. Роль київського братства у відновленні православної ієрархії в Україні та Білорусії.....	183
3.1. Зображення патріарха Іерусалімський Феофан.....	183

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА..... 194

ВСТУП

Історія Києво-братської школи до відновлення православної ієрархії охоплює хоч і найраніший, але дуже важливий період історії Києво-Могилянської академії, коли сформувалась її духовна основа. Цей період був обумовлений відродженням національної самосвідомості українців і, як наслідок цього, появою паростків української державності в Речі Посполитій, що склались навколо Київського братства, ідеологічним центром якого стала Києво-братська школа.

Недивлячись на всю важливість цього періоду у визначенні характеру майбутньої Академії, він є найменш вивченим. Більшість робіт про Києво-Могилянську академію або приділяє цьому досить мало уваги, або, в основному, присвячені післямогилянському періоду, тобто тому періоду часу, коли Академія отримала офіційний статус вищого навчального закладу. Серед тих робіт, в яких історія Києво-братської школи так чи інакше розглядається, найбільш відомі наступні:

1. Полетика Г. Записки про початки Київської академії // Ж. «Читання в історичному товаристві Нестора-літописця». – 1757, т. XI;

2. Міллер і Рубан В. Про Київські училища // Старина і новизна. – 1773 – ч. II. – с. 107.

3. Болховитінов Е. Короткі відомості про початки Київської академії // В Додатках до «Опису Києво-Софійського собору і київської єпархії». – К., 1825;

4. Булгаков М. Історія Київської академії. – К., 1843;

5. Аскоченський В. Київ з найдавнішим його училищем – Академією. – К., 1856;

6. Максимович М. Про перші часи Києво-Богоявленського братства. – К., 1869;

7. Голубев С. Історія Київської духовної академії. Період домогилянський. Вип 1. – К., 1886;

8. Лебединцев П. По питанню про початок Київської академії: Відповідь С. Голубеву // відтиск з лютневої книги «Київська старина», 1885 р.;

9. Соболевський А.. Історія Київської духовної академії. Вип.1. Період домогилянський С. Голубева: (Рецензия). – К., 1886 // вирізка з журналу Міністерства народної освіти, ч.ССL., від.2. – с. 38-50;

10. Оглоблін Н. Арсеній Єлассонський і його Опис мандрівки в Московію // Історична бібліотека. – 1877;

11. Малишевський І. Примітки з приводу думки, ніби патріарх Ієремія відвідав Київ у 1588 або 1589 роках // Праці Київської духовної академії за грудень 1885 р. – С.657;

12. Мухін Н. Києво-братський училищний монастир: Іст. очерк. – К., 1893;

13. Команін І. Ще про минуле братства і школи в Києві. – К., 1895;
14. Харлампович К. Західно-російські православні школи XVI – початку XVII століття, відношення їх до іновіриців. – Казань, 1898;
15. Jablonowski A. Akademia Kijowsko – mohilanska. Zarys historyczny. – Krakow, 1899 – 1900;
16. Тітов Ф. Стара вища освіта на Україні. – К., 1924;
17. Хижняк З. Києво-Могилянська академія (К., 1988) та інші, що згадуються в примітках і посиланнях і пов'язані з будь-яким визначеним питанням, що стосується Київського братства і братської школи розглядуваного періоду.

У деяких з перерахованих праць історія Києво-братської школи подана у вигляді короткого огляду. Інші ж обмежуються лише вирішенням питання про час її заснування. Виключенням є книга С. Голубєва «Історія Київської духовної академії, період домогилянський», яка повністю присвячена Києво-братській школі. Це є перший випуск запланованого, але не реалізованого до кінця фундаментального дослідження з історії Києво-Могилянської академії. Погляди її автора лягли в основу сучасних уявлень про Києво-братську школу, відповідно до яких вона, так як і Боголюбське братство, була заснована в 1615 році на Подолі.

Дана праця має на меті об'єднати і систематизувати існуючий документальний матеріал, який було знайдено як попередніми, так і сучасними авторами (але розкиданий в різних виданнях), і на його основі спробувати відновити весь хід історії відомого училища. Все ж, слід відзначити, що в ході систематизації відомого матеріала, здійсненої на основі співставлення різних документів, з'явилися нові питання, вирішення яких вимагало багатьох додаткових даних, переважно рукописних, які пов'язані з Київським братством безпосередньо або, на перший погляд, взагалі не пов'язані з ним. Рукописи, особливо останні, дозволили дещо інакше, тобто вже під іншим кутом зору, поглянути на, здавалося б, добре відомі нам документи і навіть побачити в них те, що раніше не було помічено. В результаті всього цього виникла відмінна від загальноприйнятої картина реальної історії Києво-братської школи, більш чітко стало видно прогалини в наших знаннях щодо тих чи інших її періодів. Оскільки їх заповнення могло бути справою майбутніх досліджень, то першопочатковий задум трансформувався в написання не просто історії Київського училища, а ніби історії-схеми, куди повинні будуть легко вписуватись нові дані. Ключові позиції цієї схеми займають ректорства, а її джерельна база відображена в складеному нами широкому предметно-хронологічному покажчику актів і документів, що відносяться до всього періоду історії Києво-Могилянської академії – з 1586 року до 1817 року, який ми плануємо видати.

Вся робота велась на основі фондів київських бібліотек і архівів із залученням деяких матеріалів і давніх видань, які зберігаються в бібліотеках Ягелонського університету в Кракові і Академії наук Литви у Вільнюсі.

«Історія Києво-братської школи» є першою книгою запланованої багатомної історії Києво-Могилянської академії і присвячена ранньому періоду історії Києво-братської школи, що включає 1586 – 1620 роки. Книга повністю побудована на документальних даних, хоч багато глав це лише логічно побудована, вірогідна картина реальності, складена на аналогії з загальноприйнятими положеннями. Складається вона з 4 частин. Починається історичним оглядом подій, які визначили як появу братських шкіл, так і їх характер. У другій частині подано новий погляд на заснування Київського братства і Братської школи, згідно з яким останнє відбулось не в 1635 році, а в 1586 році і не на Подолі, а у Софіївській слободі, не при Богоявленській церкві, якої в 1586 році не існувало, а при Трисвятительській та Хрестовоздвиженській церквах. Першопочаткова діяльність братства, організованого К. Острозьким, була пов'язана з відновлювальними роботами на Горі. Після відсудження унітами Софіївської слободи в 1608 році братство зконцентрувалось на Подолі навколо соборної церкви Успіння Пресвятої Богородиці, і лише фундація Галшки Гулевичівни дозволила братству повноцінно функціонувати вже на території власного монастиря, де коштами Петра Конашевича-Сагайдачного було побудовано Богоявленську церкву.

Третя і четверта частини присвячені безпосередньо періодам ректорства Іоана Борецького і Мелетія Смотрицького в Києво-братській школі, уточненню часу вчителювання і ректорства Мелетія Смотрицького, навчальному процесу, деяким міркуванням стосовно часу отримання і Київським братством офіційного статусу, возвеличенню Києва й іншим питанням.

Книга оснащена ілюстраціями, які допоможуть скласти якомога чіткіше уявлення про період, що розглядається.

ПЕРЕДМОВА

Історія Києво-Могилянської академії (КМА) зацікавила мене в 1985 році, у той день, коли я, перебуваючи на посаді директора Центральної наукової бібліотеки (ЦНБ), переступив поріг будинку старого корпусу академії, де в той час розміщувався філіал № 1 бібліотеки. Особливий інтерес викликали монастирські бібліотеки, фонди яких зберігались тут, і, в першу чергу, бібліотека Київської духовної академії. Однак за дивним збігом обставин, недивлячись на здійснені мною зусилля активізувати вивчення монастирських бібліотек, їх і сьогодні ніхто серйозно не вивчає. Історією Києво-Могилянської академії з 1988 року займалась невелика група дослідників ЦНБ під моїм керівництвом. Коли ж у жовтні 1989 року до ЦНБ прийшла працювати Наталя Емінівна Тер-Григорян-Дем'янюк, я зрозумів, що робота буде зроблена, і в 1991 році ми почали готувати фундаментальне видання в п'яти томах «Історія Києво-Могилянської академії». Перший том планували видати в 1993 році. Він повинен був висвітлювати історію Братської школи і Братського монастиря до 1632 року, другий том – історію Києво-Могилянського колегіума, наступні томи – історію Києво-Могилянської академії і Київської духовної академії. Планували також видати бібліографію і збірник документів. Проте, життя склалось інакше.

Важко писати, коли тільки частина запланованої роботи зроблена і немає впевненості в тому, що її надалі буде продовжено. Життя швидкоплинне і мінливе. Я давно не працюю в ЦНБ, де є джерела для продовження роботи, нажаль, поїхала в Аргентину і тепер живе і працює в Буенос-Айресі Наталя Емінівна Тер-Григорян-Дем'янюк. Телефонуюмо, переписуємось і, недивлячись на величезну відстань між Аргентиною та Україною та нові турботи, з листів я дізнаюся, що Наталя Емінівна до цих пір живе історією Києво-Могилянської академії і сподівається коли-небудь відновити роботу. Я теж сподіваюсь на це. Тому, що іншого такого дослідника, якщо хочете, дослідника від Бога, як Наталя Емінівна, більше немає. Згадуючи ті роки, коли ми вимушені були ходити по різних інстанціях, і тих псевдодослідників історії КМА, які будь-якими шляхами прагнули перешкодити нашій роботі, я змушений констатувати тільки одне: Україна позбавлена можливості мати

вже сьогодні об'єктивне, фундаментальне дослідження історії єдиного в світі, унікального навчального закладу – Києво-Могилянської академії, яким можна було б пишатись, дослідження, позбавленого штучного і сліпого поклоніння керівникам сусідньої держави – Росії. Дослідники історії КМА – В. Аскоченський, М. Булгаков, С. Голубев, Н. Мухін, Є. Болховітінов різними способами намагались показати позитивну роль керівників Росії в справі розвитку КМА. Проте, історія говорить про інше.

Усі дослідники історії Києво-Могилянської академії однозначно стверджують, що Києво-Могилянський колегіум статус академії отримав у 1701 році від Великоруського імператора Петра Великого. При цьому вони посилаються на грамоту, яка була видана Київському училищу 26 вересня 1701 року. Хоча колегіум став академією значно раніше. Але це, нажал, замовчувалось.

Грамота від 26 вересня 1701 року, яка скрізь згадується, лише підтверджує дані про зміни статусу колегіума на статус академічний. Можливо, через неухважне і поспішне прочитання, але швидше всього з інших мотивів, дослідники так і не побачили, що слово «академія» зустрічається не в самому петровському тексті, а в переказі непрямою мовою у зверненні викладачів і студентів навчального закладу. «... А учителя и студенты билижь челомъ, – говоритьсь у ньому, – что Окадемия ихъ Киево-Могилянская. От прежнего своего основания, будущая равными привилегиями. Как обыкновенно инымъ Окадемиямъ,. Во всехъ государствахъ, иноземческихъ, право свободность имъети подтверждено, нынъ не свободно есть».

Тобто, студенти і викладачі були невдоволені тим, що їх академічні права порушуються – права, якими вони користувалися раніше і якими користувались всі закордонні академії. І просили вони, вірогідно, не отримання цих прав, а їх відновлення.

Нас дивує ігнорування цього факту. До того ж існує пряме свідчення того, що Київське училище отримало статус академії ще в 1658 р. – під час підписання Гадяцького договору між гетьманом Виговським і польським королем. «Академию в Киеве, – зазначалось у договорі, – соизволяет Его Королевское Величество и станы Короннии восстановить, которая в таких преимуществах и волностях имеет быть, яко Академия Краковская». І навіть більше – передбачалась можливість створення ще однієї академії – «где оной Место, способное усмотрят, которая Академия таких же яко и Киевская, употребляти будет прав и вольностей».

10 червня 1659 року відбулась присяга у Варшаві, якою затверджувався текст Гадяцької комісії «на вечные времена». Саме з того часу Київське училище називається академією. А далі вже тільки добивались підтвердження цього статусу.

Без сумніву, текст Гадяцького договору був відомий всім історикам Києво-Могилянської академії. Незважаючи на те, вони вважали можливим називати цей договір «таким, что не имеет силы».

«Мы знаем, – пише професор Н. Петров, – что Киево-Братская коллегия приравнивалась к академии лишь в Гадяцком договоре гетьмана Ивана Виговского с поляками 1658 года, который не имел силы и который, вероятно, имелся ввиду в прошении киевских учителей и студентов, но без упоминания имени Виговского как изменника России».

Не дивно, що цей документ ігнорувався, адже його підписання свідчило про те, що Україна «воссоединилась» з Росією не в 1654 році і не з такою радістю, як це прийнято зображати. Протягом майже половини століття українське козацтво на чолі з гетьманом Ю. Хмельницьким, І. Виговським, П. Дорошенком та іншими, боролись за незалежність України, яка лише металевою рукою Петра I остаточно була підкорена Росією. Мабуть, бажаючи ствердити в свідомості людей думки про російського царя-рятівника, дослідники вирішили пов'язати отримання Київським колеґіумом статусу академії з першим можливим документом, який вийшов з під царського пера, де могло б зустрічатися слово «академія». Інакше, чим пояснити очевидну фальсифікацію змісту грамоти від 26 вересня 1701 року? Чим також пояснити те, що було надано перевагу грамоті з аналогічним змістом від 11 січня 1694 року, де, однак, слово «академія» не використовувалось. Відчувається штучність у наданні грамоті від 26 вересні 1701 року значення документа, що змінює статус Київського училища. Професор Петров відзначає, що Петро I не надавав Київському училищу статусу академії, а приписує академії присвоєння собі самій почесного академічного звання. «Она начала с этого времени все чаще и чаще, – пише він, – называть себя академией».

Несправедливість такого висновку очевидна. Звичайно ж, Гадяцький договір не мав сили тому, що скоро після нього Київ увійшов до складу Великоросійської держави. Але яке це має значення до культурної частини договору? Невже, опинившись у складі іншої держави, академія перестала бути академією? За цією

логікою статус колегіума слід було б взагалі забрати у Київського училища – він дістався йому теж від польського короля.

Те, що Гадяцький договір не береться до уваги, пояснюється деякими істориками ще й тим, що в 1670 році, коли Київ знову опинився у складі Польщі, польський король Михайло Корибут ніби знов відібрав у Київського училища його академічний статус, назвав його колегіумом. Проте, уважне прочитання тексту грамоти, що була дана Київському училищу 25 квітня, переконує нас у тому, що М. Корибут не лише відміняє привілеї, що були надані його попередниками, але й знову підтверджує академічні права училища мати свій суд, якому будуть підзвітні всі його члени.

Саме право власного суду виділяло всі академії того часу, а не викладання та там богослів'я, як прийнято вважати.

У Замойській академії до 1636 року богослів'я не викладалось, однак це була академія. Зміст грамоти підказує нам, що слово «колегіум» використано як синонім до слова «академія». Щодо того, що в ті часи ці слова часто використовувались як синоніми, свідчить сам Н. Петров. Про це говорять і грамоти Петра I від 11 січня 1694 року і 26 вересня 1701 року, де академія називалась то колегіумом, то школою.

Хоча й немає сумніву в тому, що під цими назвами слід розуміти академію, оскільки тут спочатку відновлюється, а потім підтверджується право мати власний академічний суд.

Таким чином, роком офіційного отримання академічного статусу Київським училищем потрібно вважати не 1701, а 1658 рік.

Про це ми з Наталією Емінівною писали в статті «Академію в Києві мати дозволяється...», яка була надрукована 10 жовтня 1990 року в газеті «Вечірній Київ».

Таких білих плям в історії Києво-Могилянської академії багато і ми сподіваємось, що вихід цієї книги відновить інтерес до нових досліджень історії Києво-Могилянської академії і готовність до співробітництва.

М. Сенченко

I. ПРО ПРИЧИНИ ПОЯВИ БРАТСЬКИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ. ДВА ЕТАПИ В ІСТОРІЇ БРАТСТВ У XVI СТОЛІТТІ, РОЗМЕЖОВАНІ ЦЕРКОВНОЮ УНІЄЮ

1. Необхідність звернення до даного питання

Вивчення історії Києво-братської школи, що передувала Києво-Могилянській академії, неможливе без глибинного розуміння тих суспільно-політичних та культурних процесів, які відбувалися в Україні у середні віки і, особливо, в другій половині XVI століття. Перш за все це стосується православно-просвітницьких братств та історії їх становлення. В монографіях, присвячених Києво-Могилянській академії, ці питання висвітлювались мало, досить таки тенденційно й однобічно. І хоча з даної теми існує містка спеціальна література, та все ж, перш, ніж звернутись до безпосередньої мети нашої праці – Києво-братської школи, нам здається необхідним ще раз зупинитись на деяких деталях, щоб де-не-де запропонувати інші акценти або ж зробити невеликі уточнення.

Макарій Булгаков, що написав першу монографію з історії Київської академії, лише злегка торкається історичної ситуації, що передувала появі братських шкіл, зате В. Аскоченський, автор найбільш популярного зараз двотомного видання «Київ с древнейшим его училищем – Академией», присвячує цьому чимало сторінок. Та якщо погляди з цієї проблеми Аскоченського були природними й зрозумілими в його час, то сьогодні вони є цілком ясною релігійною і політичною упередженістю.

Розглядаючи історію України того часу досить-таки однобічно, він не помічає деяких її позитивних факторів, що в подальшому відіграли вагомую роль у культурному відродженні народу, от наприклад: загальної освіченості українців і могутніх стимулів для розвитку православного просвітництва, які виникли саме в Речі Посполитій, де схрещувались різноманітні релігійні світогляди. Не бачить він також «провини» самого православного духовництва ні у пізньому виявленні зацікавленості просвітництвом, ні у втраті прихожан, покладаючи стовідсотково цю «провину» на католицьких місіонерів, котрі, за його словами, «Всеми силами старались удер-

жать православное духовенство от просвещения, с умыслом выставя потом его невежество перед совращаемым народом»¹.

У той час, як протестантські училища стимулювали появу блискучих єзуїтських навчальних закладів, так ті та інші сприяли виникненню православних шкіл та колегій. Це був природний європейський процес, і Україна брала в ньому активну участь. Причому так само, як і в Європі в часи Відродження й Реформації, він почався з невдоволення населення своїми духовними наставниками й призвів кінцем-кінцем до внутрішньої реформи православ'я.

Поштовхом до цього була поява православно-просвітницьких братств, які виникли тоді внаслідок бездіяльності і невігластва православного духівництва, яке втратило чималу частину своїх прихожан, що відвернулися від нього й поповнили ряди іновірців. Саме це змусило відданих православної вірі мирян взяти ініціативу культурного правління у свої руки і тим самим вступити в конфронтацію зі своїми ж архієреями, які не хотіли миритися з втручанням прихожан у духовні питання. Тому перші десять років існування православно-просвітницьких братств пройшли під прапором боротьби з архієреями, і ледь було не призвели до повного знищення православної церкви в Україні й Білорусії. Та якщо її все ж таки вдалося зберегти, то лише завдяки намаганням і волі князя Костянтина Острозького.

Князь К. Острозький – епохальна фігура в історії України. Значення її ще не повною мірою усвідомлене. Біографи князя по-різному оцінюють його діяльність. Одні звинувачують його в замилюванні до іновірців², інші, хоча й цінують його внесок у православ'я³, та не на всю повноту відмічають його роль у збереженні

---

¹ *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем – Академией. Т. 1. – К., 1856. – С. 16. – порівняння зі станом освіченості в Московській Русі, куди католиків не допускали; *Соболевский А.* Образованность Московской Руси XV – XVI веков. – СПб, 1892; *Макарий (Булгаков).* История русской церкви. Т. VII, кн. II; *Иконников В.* Русские общественные деятели XVI века. – К., 1866.

² *Кулиш Г.* История воссоединения Руси. Т. II. – СПб, 1874. – С. 4 или его же Отделение Малороссии в Польше // у «Чтениях в Московском обществе истории и древностей российских». – 1888, II, отд. III. – С. 25, 173.

³ *Титов Ф.* Благоверный князь Острожский. – К., 1908; *Харлампович К.* Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века... – Казань, 1898 (Острожская школа – С. 237-276). Те ж саме і в літературі про братства – *Коялович М.* Чтение о церковных западно-русских братствах // День. – 1862. – №36-42; *Огієнко І.*

православної релігії в Україні⁴ й, може бути, навіть у справі заснування православно-просвітницьких братств.

Усе це має надзвичайно важливе значення в усвідомленні витоків і характеру «українського Відродження й Реформації», безпосереднім наслідком яких постала Києво-братська школа й пізніше Києво-Могилянська академія.

У зв'язку з цим дана частина є спробою на основі різноманітних історичних документів відновити деякі події XVI століття і, поглянувши на них очима їх сучасників, зрозуміти те духовно-історичне підґрунтя, на якому зросла Києво-братська школа.

2. Загальна картина освітньої справи в південно-західній русі в XIV-XVI століттях

2.1. Католицькі та протестантські училища

Після зруйнування татаро-монголами давньо-руської держави, що створила могутню самобутню культуру, південно-західні землі її (у порівнянні з північно-східними) не довго залишались під гнітом кочівників. Уже з XIV століття, будучи відвойованими литовцями, а після

Кревської унії 1385 року перетворившись на частину польсько-литовського союзу, вони поступово знову почали прилучатися до системи загальноєвропейського розвитку, а саме до того процесу, який був диктований епохою Відродження, і який переживала на той час Польща. Перш за все це виявилось у приході сюди католиків і появі в різних містах та містечках католицьких шкіл – кафедральних, парохіальних, приходських. Цим школам присвячена ціла частина в дослідженнях К.Харламповича «Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным»⁵. Вони засновувались як духівництвом, так і цивільними

Українська церква. – Прага, 1942 (т. 1, С.199 і сл.); *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури. – К., 1966 та ін.

⁴ У цьому зв'язку цікаві здогадки В.Антоновича, що стосується ставлення князя К. Острозького до руху С. Наливайка. – див. його статтю «Содержание актов о казаках», що була надрукована в якості передмови до тому першого частини третьої Архіву Південно-західної Росії (К., 1863)

⁵ *Харлампович К.* Западно-русские православные школы XVI – начала XVII века, отношение их к инославным. – Казань, 1898. Отд. 1. – С.3-37, а також *Lukaszewicz.*

Historia szkol w koronie i w wielkiem ksiestwie Litewskim od najdawniejszych czasow az do roku 1794. T. 1. – Познань, 1849.